

تاریخ و جغرافیای تاریخی ایران از دید برتولد اشپولر

● وحید ربیاحی

بهترین مطالب
جغرافیایی کتاب
اشپولر را می‌توان در
تعیین قلمرو ایران در
قرون اولیه اسلامی
مشاهده نمود

مجلات معتبر جهان و دایرةالمعارف‌های مختلف دارد. برتولد اشپولر دارای چندین اثر گرانبها و کم نظیر در حوزه علمی خود است که بعضی از آن‌ها به فارسی ترجمه شده است. از مهم‌ترین آثارش می‌توان به مغول‌ها در ایران چاپ سال ۱۹۳۹، ایدل اورال چاپ سال ۱۹۴۲، وضع کنونی کلیساهای شرقی چاپ سال ۱۹۴۸، ایران در قرون نخستین اسلامی چاپ سال ۱۹۵۲ (کتاب مورد بحث این مقاله)، ایران در دوره خلفا چاپ سال ۱۹۵۲، ایران در دوره مغول چاپ سال ۱۹۵۳، نظر اجمالی به تاریخ ممالک اسلامی چاپ سال ۱۹۵۲ و شرق نزدیک در دوره اسلامی چاپ سال ۱۹۵۴ اشاره کرد.^۱ برجستگی کامل علمی اشپولر را در بین مستشرقین می‌توان در تسلط کامل او به زبان‌های عربی، فارسی، ترکی، روسی، لاتین و یونانی علاوه بر زبان‌های اروپایی دانست. اشپولر پس از یک عمر تحقیق علمی و خدمات ارزنده به جامعه علمی جهان، در بهار ۱۹۹۰ / ۱۳۶۹ از دنیا رفت و برای همیشه، نامی زنده از خود به عنوان اسلام شناس و ایران شناس برجای گذاشت.^۲

معرفی کتاب:

کتاب تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی اثر برتولد اشپولر در دو جلد نگارش یافته است. جلد اول کتاب به وسیله جواد فلاطوری و جلد دوم آن توسط مریم میر احمدی ترجمه شده است. برتولد اشپولر در آغاز جلد اول کتاب، نظری اجمالی به سیر تاریخ سیاسی ایران و نفوذ اسلام و اهمیت آن برای کشور ایران می‌اندازد. به عقیده او علت اساسی و محرک اصلی حمله اعراب، دین جدید و اعتقادات تازه پیامبر اکرم (ص) بود. هم چنین گذری کوتاه به فتح و گشوده شدن بین النهرین، که آغاز و کلید تصرف ایران به شمار می‌آید، داشته است. لیکن آن را نخستین راه فتح سرزمین اصلی ایران نمی‌داند، بلکه آغاز فتح ایران را زمانی می‌داند که حکمران

■ تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی

■ نوشته: برتولد اشپولر

■ مترجمان: جلد اول، جواد فلاطوری؛ جلد دوم، مریم میر احمدی

■ ناشر: تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، جلد اول، چاپ

دوم، ۱۳۶۴ / جلد دوم، چاپ سوم، ۱۳۷۷

درباره مؤلف

برتولد اشپولر (Bertold Aspelger) نویسنده و یکی از «بزرگترین شرق شناسان» دوران معاصر است که در سال ۱۹۱۱ در آلمان متولد شد. مدتی در دانشگاه‌های مونیخ و گوتینگن تدریس کرد و از ۱۹۴۸ استاد دانشگاه هامبورگ شد. بسیاری او را استاد تاریخ سیاسی می‌دانند اما ملاحظات و تحقیقات او درباره جغرافیای قدیم، به ویژه جغرافیای تاریخی سرزمین‌های اسلامی و ایران در سده‌های اولیه اسلام حائز اهمیت فراوانی است. او مدتی عضو هیئت تحریریه مجله اسلام بوده و مقالات فراوانی در آن و نیز دیگر

اشپولر کشاورزی ایران را در آغاز قرون وسطی، مانند آن چه امروزه در سراسر مشرق زمین مرسوم است، اساس حکومت وستون فقرات موجودیت اقتصادی مردم می داند

بحرین، علاء بن خضرمی، از راه دریا به سواحل فارس تاخت. اشپولر این حرکت را پیشروی شگفت‌انگیز خوانده که تا نزدیک شهر تاریخی اصطخر در نزدیکی تخت جمشید صورت گرفته است.

پس از اولین فتوحات مسلمانان در ایران، اشپولر به فتح دیگر سرزمین‌های ایران، طبق ترتیب زمانی و جغرافیایی پرداخته است. طبق نظر اشپولر فتح اهواز و خوزستان و نیز فتح نهاوند و همدان از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. اشپولر در پایان استیلای

اعراب به فتح نواحی سیستان و بلوچستان امروزی (از جمله ناحیه مکران و زابلستان)، خراسان، ترکستان و در انتها طبرستان (مازندران کنونی) اشاراتی دارد. او فتح سرزمین‌های شمال ایران را در سال ۳۰ هجری ذکر کرده و احتمال داده است که نوادگان پیامبر اسلام (ص)، یعنی امام حسن (ع)، نیز در آن شرکت داشته‌اند. طبق منابع جغرافیایی قدیم، فتح طبرستان به دلایل جغرافیایی از راه خراسان و قومس صورت گرفته است.

اشپولر در ادامه کتاب به ذکر دوره‌های تاریخی پرداخته و پس از ذکر دوره امویان به فتح ماوراء النهر و خوارزم و نیز گرگان اشاره کرده است. سپس درباره دوره‌های عباسیان، طاهریان و صفاریان اطلاعات مفیدی به دست می‌دهد. او در ذکر دوره سامانیان و اوج قدرت آن‌ها، هنر خود را در بیان ویژگی‌های این دوره، به خصوص اوضاع جغرافیایی و تاریخی نشان می‌دهد. در ادامه نیز به مبارزات آل بویه و آل زیار، رویدادهای زمان غزنویان و تسخیر ایران توسط سلجوقیان، می‌پردازد.

از نکات بارز در ذکر وقایع تاریخی ایران در سده‌های نخستین اسلامی، توضیحات و اطلاعاتی است که اشپولر درباره شهرها و جغرافیای تاریخی ایران به دست می‌دهد. به طور مثال او در دوره امویان درباره شهرهای قدیم از جمله اصطخر، بادغیس، هرات و پوشنگ (از شهرهای قدیمی و مهم در شرق ایران) و نیز اوضاع خراسان اطلاعات مفید و گرانمایی ارائه کرده است.

از دوره عباسی نیز می‌توان اطلاعات مهمی از وضع ترک‌ها، اطلاعاتی درباره نواحی سغد (در جمهوری تاجیکستان)، شهر نیشابور، سرحدات سرزمین کوهستانی شرقی، بین النهرین و شهرهای مهم آن در کتاب اشپولر یافت.

از وضع ایران در دوره طاهریان نیز علاوه بر وقایع و رویدادهای مهم مسائلی مربوط به شهرهای قم، سرزمین‌های پیرامون رودسند،

از نکات بارز در ذکر وقایع تاریخی ایران در سده‌های نخستین اسلامی، توضیحات و اطلاعاتی است که اشپولر درباره شهرها و جغرافیای تاریخی ایران به دست می‌دهد

شمال شرق ایران و مازندران ذکر شده است. اشپولر پس از این وقایع، درباره نبرد صفاریان و سامانیان برای کسب قدرت در مشرق ایران به تفصیل مطالبی را ذکر کرده است. او در اوج قدرت صفاریان، درباره تمدن و فرهنگ ایران، شهرهای خراسان، شهر ری، حرکت و مسیر سامانیان، پیروزی و نیز اوضاع جغرافیایی مسیرهای فتح توضیحاتی ارائه کرده است.

هنگام توصیف مبارزه آل بویه و آل زیار در به قدرت رسیدن در ایران نیز، اطلاعاتی درباره شهرهای ایران در قرن چهارم هجری، از جمله اصفهان، همدان، گرگان و شهرری ذکر شده است.

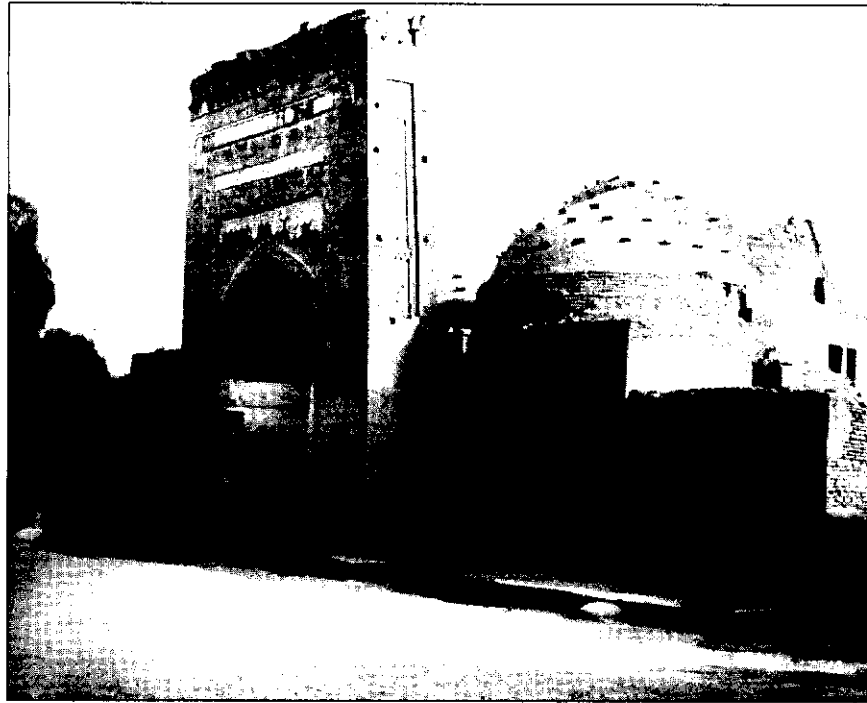
مقارن سقوط سامانیان، اشپولر از شهر بلاساغون در قسمت علیای رود چو به عنوان مقر قدرت خاندان ایلگ‌خانین یا قراخانین نام می‌برد و از شهر اورگنج و جنگ‌های آن بحث می‌کند.

در کنار ذکر وقایع و رویدادهای دوره غزنویان نیز از نقاط جغرافیایی قرن پنجم هجری مطالب مفیدی ارائه شده است.

در اواخر جلد اول اشپولر به موضوع گسترش سلجوقیان در ایران پرداخته و از شهرهای قرمیسین (کرمانشاه) و منطقه حلوان در مغرب ایران، خوزستان، بین النهرین و سرزمین‌های داخلی ایران بحث کرده است. او پس از ذکر وقایع و رویدادهای تاریخ ایران تا دوره سلجوقی، به بحث فرهنگی ایران در سده‌های اولیه پرداخته است. در این بخش به جریان اسلامی شدن ایران، روابط اجتماعی میان شهرها و روستاها و نیز اوضاع روستاها توجه شده است.

از مطالب قابل ذکر اشپولر در این قسمت می‌توان به پراکندگی اولیه مذاهب در ایران و نیز گسترش و پراکنش بعدی آن‌ها اشاره کرد. آداب و رسوم، دین، به خاک سپردن اموات، خوارج، فرقه اسماعیلیه، شیعیان دوازده امامی از دیگر مطالب کتاب است. او درباره وضع شیعیان در قسمت‌های مختلف ایران می‌نویسد: «در سال ۱۱۸۴ میلادی برابر با ۸۰-۵۷۹ هجری فرمانروای طبرستان تقریباً ۳۰۰۰ تن از سادات را از نواحی دور دست برای پذیرایی دور خود جمع نمود.» (ج اول، ص ۳۳۱) علاوه بر آن از نوشته‌های اشپولر درباره مرقد امام هشتم (ع) در شهر مشهد در نزدیکی توس که به وسیله آل بویه (قرن چهارم) ساخته شد می‌توان به میزان توجه به شهرهای شیعه نشین در دوره آل بویه و یا اهمیت و بزرگی مشهد توس در قیاس با شهر مشهد و نیز آغاز توجه و تحول به شهر مشهد از دوره آل بویه پی برد.

► مقبره شیخ نجم‌الدین کبری،
اورگنج، قرن ۱۴ م.

اشپولر با وجود
داشتن دید جغرافیایی
خاص به ایران، از
مسائل تاریخی نیز در
ارائه بهتر جغرافیای
تاریخی ایران بهره
گرفته است

کاری و صنایع دستی در قرن اول هجری، میراث فرهنگی، سفال‌سازی، هنر معماری و فعالیت ساختمانی، تأثیرات فرهنگی و تشکیلات اداری ایران از جمله مباحثی هستند که در ادامه به طور مختصر بررسی شده‌اند.

بهترین مطالب جغرافیایی کتاب اشپولر را می‌توان در تعیین قلمرو ایران در قرون اولیه اسلامی مشاهده نمود. وی در ابتدا به حدود جغرافیایی قلمرو ایران پرداخته است و به تفصیل «گزارش‌های جغرافیایی» را بیان می‌کند. یکی از گزارش‌های جغرافیایی مربوط

به قرن چهارم هجری (دهم میلادی) که با آغاز تکامل سیاسی ایران مطابقت دارد، مناطق مرزی ارمنستان (بدون آن که در آن، نواحی کوهستانی کم‌جمعیت با علایم دقیق مرزی مشخص شده باشد)، به طرف آران (که سرنوشت سیاسی آن در آن زمان به آذربایجان و ارمنستان وابسته بود) را کاملاً جزو محدوده ایران محسوب می‌کند. اشپولر در ادامه مطالب خودش درباره حدود ایران، به تعیین مرز ایران - ماوراءالنهر و ترکستان تا سقوط دولت سامانیان می‌پردازد. او در این مباحث از شهرهای مهم تاریخی از جمله بادغیس، پوشنگ، گوزگان، طالقان، هرات، نواحی آمودریا (جیحون)، سرزمین‌های مشرف فراوه و تخارستان مطالبی به دست می‌دهد. منطقه جنوبی و مرزهای آن، سواحل شمالی، خلیج فارس، مرزهای سواحل عربی و مرز ایران و ترکان در مشرق از جمله دیگر مطالبی است که در بخش تعیین حدود ایران می‌توان مشاهده نمود.

قسمت دوم مطالب اشپولر درباره حدود ایران، تقسیمات داخلی ایران است و مطالب مهمی از جمله درباره ولایات (که اساس تشکیلات مملکت ایران را تشکیل می‌دادند) و استان‌ها در

بسیاری اشپولر را استاد سیاسی تاریخ می‌دانند اما ملاحظات و تحقیقات او درباره جغرافیای قدیم، به ویژه جغرافیای تاریخی سرزمین‌های اسلامی و ایران در سده‌های اولیه اسلام حائز اهمیت فراوانی است

اشپولر پس از این مطالب، اشاراتی عمیق، اما کوتاه به وضع زرتشتیان و فرقه‌های منشعب از آن‌ها، مسیحیان و بوداییان کرده و در پایان اشاراتی به اوضاع و مناسبات قومی، وضع ایران از نظر زبان و نیز ساکنان سرزمین ایران و مناسبات ساکنان و اقوام با یکدیگر دارد. از مطالب اشپولر در قسمت‌های فرهنگی و به ویژه توضیحات او درباره اقوام و ساکنین ایران و نحوه مناسبات آن‌ها، می‌توان به چگونگی مسائل مراودات و نیز ارتباطات در گستره جغرافیای آن زمان توسط گروه‌های مختلف

قومی (به ویژه در حوزه جغرافیایی سیاسی ایران) پی برد.

در انتهای جلد اول کتاب اشپولر دو نقشه ایران در قرن چهارم هجری (دهم میلادی) با اطلاعاتی درباره مرزها ولایات و سرزمینهای تاریخی، شهرها و جمعیت بعضی از آن‌ها، دریاچه‌های شور، باتلاق‌ها و نمک‌زارها، رودخانه‌های دائمی و نیز تقسیم بندی ادیان و مذاهب اسلامی و غیر اسلامی و شهرهای مقدس و مذهبی آمده است.

جلد دوم کتاب تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی با پیشگفتار مترجم و فهرست مهمترین آثار مؤلف آغاز می‌شود. در ادامه نویسنده با استفاده از منابع دست اول، به ویژه منابع جغرافیای سده‌های اولیه مانند کتاب‌های تاریخ گزیده اثر حمدالله مستوفی، تاریخ سیستان، تاریخ بیهقی و احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم اثر مقدسی و معجم البلدان اثر یاقوت حموی، حدود العالم من المشرق و المغرب، فارس نامه اثر ابن بلخی، تاریخ طبری و... به وضع حیات معنوی و فرهنگی در ایران پرداخته است.

وضعیت پزشکی، ادیان و موسیقی، هنرهای مصور از جمله طلا

یکی از نکات بارز و پراهمیت کتاب اشپولر، استفاده از ۶۲۴ منبع دست اول غنی و با ارزش جغرافیایی، تاریخی، ادبی، حقوقی، مذهبی و... است

سده‌های اولیه اسلامی را می‌توان در آن مشاهده کرد.

طبق نظر اشپولر، دگرگونی‌های سال‌های ۳۲-۱۲۹/۵۰-۷۴۷ و اهمیت رشد اقتصادی و معنوی سرزمین ایران از اواسط قرن دوم هجری قمری (هشتم میلادی)، تقسیم بندی دیگری خارج از معیار آن زمان را در تشکیلات اداری ضروری ساخت. به نوشته او نواحی ایران در کار تقسیم بندی مناطق کشور، از این پس مجدداً به قوانین قدیمی خود بازگشت و حدود

آن با وجود تغییرات مختصر مرزی در طول زمان مورد بررسی به طور کلی ثابت ماند؛ در حالی که برای تعیین دقیقتر حدود آن بر روی نقشه، می‌بایست برخی توضیحات اساسی داده می‌شد. جلد دوم، ص ۶۶ از مطالب ذکر شده توسط اشپولر درباره ایالت‌های قدیمی حوزه ایران در قرون نخستین اسلامی، می‌توان به نتایج پر اهمیت تاریخی و جغرافیایی در حیات سیاسی ایران و نیز جمع بندی نهایی آن‌ها برای نقشه‌ها و ساخت و ترکیب اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ولایات نامبرده رسید.

با این وصف، مهم ترین مطالبی که اشپولر درباره حدود ایران ذکر می‌کند، توضیحاتی است که به طور مشخص درباره خوزستان، آذربایجان، دلم (دیلیم)، طبرستان (مازندران)، فارس، خراسان، سیستان و شهرهای مهم و تاریخی و نیز اوضاع جغرافیایی آن‌ها آورده است. این مطالب اشپولر متأثر از نظراتی است که جغرافیدانان متقدم در سده‌های اولیه اسلامی مانند اصطخری، ابن رسته، ابن فقیه، صاحب حدود العالم، مقدسی و نیز مورخان برجسته در کتاب‌هایشان آورده‌اند.

تشکیلات اداری ایران اداره پست و بازرسی دولتی، رؤسای ادارات مأموران جزء، تشریفات سلاطین، عناوین و القاب فرمانروایان، فرمان‌ها و دیوان‌ها، فرستادگان، هدایا و مناسبات حقوقی از جمله مجازات زنان و حقوق آن‌ها از دیگر مطالبی است که اشپولر در ادامه کتاب ذکر کرده است.

از جمله ویژگی‌های مهم کتاب ایران در سده‌های نخستین اسلامی پرداختن به اوضاع اقتصادی است. در این زمینه به مسائل مهمی از جمله کشاورزی و مالکیت ارضی، پرورش حیوانات و دامداری، صنعتگری، معادن، تجارت، پول و مزد، ضرب سکه، مقیاس‌ها و اوزان، راه‌ها و وسایل ارتباطی و کشتیرانی پرداخته شده است. اشپولر کشاورزی ایران در آغاز قرون وسطی، مانند آن چه امروزه در سراسر مشرق زمین مرسوم است، اساس حکومت و

از خلال نوشته‌های اشپولر

در باره مرقد امام هشتم (ع) در شهر مشهد در نزدیکی توس، می‌توان به میزان توجه به شهرهای شیعه نشین در دوره آل بویه پی برد.

ستون اصلی موجودیت اقتصادی مردم می‌داند.

مؤلف کتاب در ادامه به شهرهایی که دارای قنات بودند، شهرهای دارای نظام آبیاری، تولیدات کشاورزی و تبدیل جنگل‌ها و مزارع کشاورزی در بعضی نقاط ایران اشاره می‌کند. او در ذکر فرآورده‌های اصلی کشاورزی ایران به تفصیل از محصولات و نقاطی که این محصولات در آن به عمل می‌آمده یاد می‌کند. مهم ترین این محصولات عبارت بودند از:

زیتون (برای تهیه روغن)، گندم و جو، برنج، نیشکر، هندوانه و خربزه، گردو، بادام، فندق، ادویه، پسته، زیره، انقوزه و نیز گیاهان صنعتی مانند زعفران، شاهدانه، کتان، پنبه، نیل، نی و مواد عطری شامل بنفشه، گل سرخ، یاسمن، نیلوفر، نرگس.

ادامه مطالب اوضاع اقتصادی کتاب درباره صنعتگری و فرآورده‌های آن است. مؤلف در این باره از کتاب‌های جغرافیایی استفاده کرده و به تولیدات صنعتی و نقاطی که تولیدات فراوان داشتند، اشاره کرده است. تولید پارچه، قالی، کاغذ، نم، ظروف سفالین، تولید قفل، تیغه شمشیر، مسگری و صنایع مبل سازی (به ویژه در مناطق جنگلی حاشیه جنوبی دریای خزر) از مهم ترین فعالیت‌های صنعتی ذکر شده در کتاب اشپولر است.

مؤلف در فصل استخراج معادن به استخراج فلزات قیمتی نظیر طلا، نقره، مس، روی، سرب، سنگ سرمه، جیوه، آهن و دیگر فلزات اشاره کرده است.

در قسمت راه‌ها و وسایل ارتباطی کتاب اشپولر می‌توان درباره اهمیت راه‌ها و وابستگی آن‌ها با حیات اقتصادی، قلمرو حکومت، جاده‌های مهم و پراهمیت و فواصل بین شهرهای مهم مطالب مفید و مناسبی به دست آورد. مؤلف در ذکر راه‌ها به جاده ابریشم اشاره کرده و از دیگر راه‌های ایران در آن زمان و نیز در مورد عوارض (در برخی موارد) مطالبی ذکر نموده است.

کشتیرانی در رودخانه‌ها در بسیاری از ولایات مانند جبال، دیلم و طبرستان و نیز در سواحل دریا از دیگر مطالب مهم در ذکر اوضاع اقتصادی است. اشپولر در این قسمت از بندرهای مهم از جمله ولگا و آیسکون در شمال، کیش، سیراف (باتاجران ثروتمند) بصره در جنوب یاد کرده و اهمیت را در داد و ستدها بیان می‌کند.

قشر بندی اجتماعی مردم، مناسبات مالکیت ارضی، انواع مالیات‌ها، اوضاع نظامی و در نهایت زندگی روزمره ایرانیان مطالب پایانی جلد دوم کتاب را تشکیل می‌دهند.

نقد و نظر

با توجه به مطالبی که درباره کتاب تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی ذکر شد، اشاره به نکات زیر ضروری به نظر رسید:

۱) همان طوری که در آغاز مطلب آمده، نام کتاب برتولد اشپولر در اصل *Iran In Fruh - Islamischer Zeit* است، لیکن ترجمه کتاب با عنوان تاریخ ایران مطرح شده است. یکی از مهم ترین نکاتی که در این باره می توان ذکر کرد، این که کتاب اگر چه مسائل و مباحث مهمی از تاریخ ایران را در قرون اولیه اسلامی بیان می دارد، اما درباره مسائل جغرافیایی آن زمان و در عبارت صحیح تر درباره «جغرافیای تاریخی» ایران در دوره مذکور مطالب با ارزشی را ارائه می دهد که حجم زیادی از کتاب را شامل می شد.

بنابراین شایسته بود که در عنوان کتاب عبارت «جغرافیای تاریخی» یا «تاریخ و جغرافیای تاریخی ایران» ذکر می شد.

۲) نویسنده با وجود داشتن دید جغرافیایی خاص به ایران، از مسائل تاریخی نیز در ارائه بهتر جغرافیایی تاریخی ایران بهره گرفته است. این مورد را می توان برجسته ترین کار اشپولر در این کتاب دانست. در غالب مسائل ذکر شده جغرافیای، به ویژه درباره مالکیت اراضی، نحوه مناسبات کشاورزان و... این مسائل به وضوح مشهود است.

۳) با نگاه کلی به منابعی که اشپولر برای تألیف کتاب استفاده نموده و نیز در اثباتی دقت در منابع می توان با قاطعیت نتیجه گرفت که مؤلف علاوه بر استفاده از منابع غنی و دست اول جغرافیایی و تاریخی، در ذکر مطالب و بیان و تشریح مسائل در نهایت کنجکاوی از آن ها استفاده کرده است.

۴) از نکات بارز و قابل توجه در جلد اول کتاب، می توان به مباحث مربوط به فتوح مسلمین در ایران اشاره نمود. در این راه مؤلف با دقت به زمان، نحوه و مسیر گسترش اسلام در ایران پرداخته است. هم چنین ترتیب بیان مطالب بسیار حائز اهمیت است، امری که اشپولر به دقت آن را رعایت کرده است.

۵) جلد دوم کتاب را اگر چه می توان کتاب جغرافیای ایران در سده های نخستین اسلامی نامید، لیکن ترتیب توالی مطالب و عدم ذکر برخی نکات از سوی اشپولر سؤال برانگیز است. در این رابطه ذکر دقیق مطالب و استفاده دقیق تر مؤلف درباره مباحثی چون آبیاری، اهمیت قنات، اوضاع جغرافیایی از جمله حدود و ذکر مرزها، ذکر ولایات، بیان مسائل کشاورزی و محصولات مهم، دامپروری، شیلات و ماهیگیری، ارتباطات و راه ها، کشتی رانی و مهمتر از همه ذکر شهرها و آبادی های مهم و پراهمیت آن زمان بر غنای جغرافیایی جلد دوم کتاب می افزاید، اما بهتر بود مؤلف با اختصاص مطالب جداگانه درباره وضع طبیعی از جمله اناهمواری ها، رودها، وضع آب و

هوا، خاک این کارپرازش را تکمیل می کرد. اگر چه این مطالب نیز در بیشتر قسمت های کتاب حتی قسمت های تاریخی قابل درک است. ۶) برخی از نکات در این کتاب، به ویژه درباره شهرهای ایران سؤال برانگیز است. در این باره می توان به نمونه ای از صفحه ۱۹۵ در جلد دوم کتاب اشاره کرد. مؤلف در قسمت احداث قنات و اهمیت آن در تأمین آب آشامیدنی برای شهرها، به قناتی که توسط حاکمان وقت طبرستان در شهر نامی و تاریخی همیشه احداث شده بود، اشاره می کند. از طرفی عدم اطلاع خود را از این شهر و یا محل آن بیان می کند. در حالی که منبع مطلب فوق، یعنی صفحه ۱۱۵ کتاب تاریخ طبرستان اثر ابن اسفندیار به آن اشاره کرده است. نکته حائز اهمیت اینجاست که ابن اسفندیار در کتابش که در سال ۶۱۳ هجری تألیف شده، به کرات از شهر تمیشه و برج و باروی آن یاد می کند و حتی از محل دقیق آن که خودش بازدید نموده، خبر می دهد.

۷) یکی از نکات بارز و پراهمیت کتاب اشپولر، استفاده از ۶۲۴ منبع دست اول غنی و با ارزش است که در انتهای جلد دوم کتاب ترجمه شده در صفحات ۴۴۵ تا ۵۱۷ ذکر آن ها رفته است. در این رابطه می توان به استفاده مؤلف از منابع بی واسطه، منابعی که سیاحان و جغرافیدانان نوشته اند، منابعی که تاریخ نویسان مسلمان به عربی و فارسی نگاشته اند، تاریخ های محلی و تاریخ شهرها به زبان های فارسی، ارمنی، گرجی، عبری، سریانی، یونانی، مسیحی و عربی، منابع مورخان و جغرافیدانان چینی، یادداشت های مذهبی، تاریخ ادبیات و نوشته های ادبی به زبان فارسی، کتاب های حقوقی به عربی و در انتها به کتاب های جامعه شناسی و نقشه های جغرافیایی اشاره کرد که بر ارزش تحقیق علمی مؤلف می افزاید.

۸) نکته آخر درباره ترجمه کتاب توسط مترجمان محترم است. بدین ترتیب که دو مترجم مذکور در انجام ترجمه کتاب، نه تنها شرط امانت و پاسداری از مطالب کتاب اصلی که به عنوان شرط های اصلی ترجمه به شمار می رود را رعایت نموده اند، بلکه در بسیاری از مطالب و مباحث، خود راهنمای مطالب مؤلف شده اند. مترجمان در بسیاری از موارد با افزودن مطالب هر چند کوتاه و حتی گاهی با نشان علامت، به خواننده در درک بهتر نکات قابل ابهام اشپولر کمک کرده اند.

پی نوشت ها:

۱. دایرةالمعارف فارسی، به سرپرستی غلامحسین مصاحب، جلد دوم، ذیل مدخل «اشپولر، برتولد».
۲. اشپولر، برتولد، تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، ترجمه مریم میر احمدی، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۷، (پیشگفتار مترجم).